

Радоје Пајовић

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ФРОНТ ЦРНЕ ГОРЕ*

Народноослободилачки фронт у Црној Гори као политичка организација основан је 1944. године, када су формиран његов Главни одбор, срески и други одбори на терену. Међутим, Комунистичка партија Југославије је од самог почетка народноослободилачке борбе настојала да ослободилачки покрет југословенских народа постави на широку народнофронтовску основу. Ово кратко саопштење има за циљ, поред осталог, да то докаже на примјеру развитка народноослободилачког покрета у Црној Гори.

*

Рад КПЈ у Црној Гори на стварању Народног фронта отпочео је средином 1935. године, заправо ускоро после Сплитског пленума ЦК КПЈ (јуна 1935), на којем је донесена платформа за стварање широког народног фронта око пролетерског језгра.¹ Тај рад се одвијао у два правца: на остваривању сарадње са представницима вођства појединих грађанских опозиционих партија за борбу против фашизације земље, тј. одозго, и одоздо — на окупљању широких народних маса на рјешавању појединих горућих питања.

Међу црногорским грађанским партијама постојале су двије политичке групације — унитаристи и федералисти. Представник федералиста била је Црногорска федералистичка странка, која се декласирала за федеративно уређење државне заједнице и претендовала да постане носилац црногорског националног покрета, док су друге грађанске опозиционе партије у ствари биле филијале српских односно југословенских партија (Радикалске, Демократске, Земљорадничке, ЈНС). Ове двије политичке групације у међусобним односима биле су искључи-

* Овај рад је прочитан као кореферат на Четвртном конгресу историчара Југославије одржаном у Сарајеву 17. новембра 1965. године. Он, у ствари, представља скицу за већи рад.

¹ *Историјски архив КПЈ*, II, Београд 1949, 358; Радоје Пајовић, *Активност Народног фронта у Црној Гори 1935—1936, Историјски записи* (даље: ИЗ), 1959, 3—4, 125; Мићо Ракић, *Сплитски пленум ЦК КПЈ и стварање Народног фронта, Преглед*, Сарајево 1963, 4, 291.

ве, тако да КПЈ није успјела у својим настојањима да њихове представнике окупи у један широки народни фронт за борбу против реакционарног профашистичког режима. Комунистичкој партији у Црној Гори је дјелимично полазило за руком да за поједине јавне иступе и друге акције оствари сарадњу са представницима једне од ових двију групација, али са обје — то је било немогуће.

У раду на окупљању широких народних маса на платформи Народног фронта Комунистичка партија је у Црној Гори, у периоду 1935—1941, постигла значајне успјехе. Међу најзначајније народнофронтске акције тог периода спадају: никшићки збор (5. VIII 1935) и други зборови Народног фронта слободе одржани исте године у Вирпазару, Бару, Жабљаку под Дурмитором, затим белведерске демонстрације (26. VI 1936), демонстрације у Никшићу (11. IX 1938) и другим мјестима приликом доласка предсједника владе М. Стојадиновића и друге.

Непосредно уочи рата, када је нашој земљи запрјетила опасност да буде нападнута од фашистичких агресора, а нарочито последије италијанског упада у Алабнију (7. IV 1939), КПЈ је у Цетињу, Вирпазару, Подгорици (Титограду) и у пограничним крајевима андријевичког и беранског (иванградског) среза организовала масовне демонстрације и разне манифестације под паролом за одбрану земље.²

*

Послије априлског слома и уласка окупаторских трупа у нашу земљу, као што је општепознато, КПЈ је била једина општејугословенска партија која је остала јединствена и која је организовано наставила рад. Још у току априлског рата ЦК КПЈ је упутио неколико својих чланова у Словенију, Босну, Херцеговину, Србију и Црну Гору, са задатком да допринесу организацији и јачању отпора фашистичким агресорима, да предузму мјере да се сачува организационо јединство КПЈ, да комунисти избегавају заробљеништво, да се склања оружје и др.³

Мајско савјетовање у Загребу, на коме су учествовали и представници партијске организације из Црне Горе, имало је далекосежни значај за даљи рад КПЈ у условима окупације.

² Архив Историјског института у Титограду (даље: АИИ—Т), III, 2—6 (39), Коминике бр. 3, Студентског одбора за одбрану земље, Београд, 22. IV 1939; Исто, V, 1—4 (39), Билтен Одјељења за државну заштиту МУП-а за мај 1939. Констатација И. Јелића да се „прогресивне антифашистичке снаге земље нису хтјеле борити за стару Југославију“ објављена у чланку *Развитак Народног фронта у Југославији (Хисторијски преглед, Загреб 1964, 3—4, 198)* не може се прихватити.

³ Владо Стругар, *Рат и револуција народа Југославије 1941—1945*, Београд 1962, 39.

На Савјетовању је највећа пажња посвећена питању борбе против окупатора. Том приликом је одлучено да се партијске организације свугдје на терену повезују са свим групама и присталицама бивших грађанских партија које покажу спремност да се боре против окупатора.⁴ То је у ствари значило први корак на стварању Народноослободилачког фронта.

У Црној Гори, као и у другим крајевима земље, послје априлског слома дошло је до опште пометње и дезоријентације у политичком и економском животу. Ускоро послје уласка окупаторских трупа почеле су пристизати колоне избјеглица из свих крајева земље. Према италијанским изворима, само са подручја Косова и Метохије дошло је око 5.000 избјеглица.⁵ Међу њима је био велики број официра, жандарма и жандармеријских официра, финансиа, државних чиновника. Рачуна се да се тада у Црној Гори нашло око 400 активних официра бивше југословенске војске.⁶а Готово сав апарат старе власти се распао, а онај остатак се ставио на располагање окупатору.

Један дио вођства Црногорске федералистичке странке поздравио је улазак окупаторских трупа, називајући тај чин ослобођењем црногорског народа. Већи дио њенога вођства испољио је сепаратистичке тенденције и почео да отворено сарађује са окупатором на „повраћају реда и мира“.

Вођство и припадници осталих грађанских партија су се пасивизирали, не испољавајући никакав политички став.⁶

У овако тешкој ситуацији једино се осјећао утицај Комунистичке партије.

Италијански цивилни комесар Серафино Мацолени је тадашњу ситуацију у Црној Гори овако видио:

„Већ од првих дана био сам под ултиском да је јавно мишљење строго подијељено: на једној страни стари патриоти“ (мисли на присталице сепаратне Црне Горе — прим. Р. П.) „радно су поздравили успоставу црногорске независности под окриљем италијанске војске, јемца старог пријатељства основаног на везама двију славних династија; на другој страни млађи, васпитани у југословенској школи, заражени комунистичким и демократским идејама на уверзитетима у Београду и Загребу, који не знају или су заборавили прошлост свога краја и због

⁴ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа* (даље: *Зборник НОР*), II, 2, док. 1 (Закључци Мајског савјетовања КПЈ).

⁵ Архив Војног историјског института (даље: АВИИ), Архива непријатељских јединица (даље: АНЈ), к. 740, 12/3 а-1 (Извјештај Серафима Мацоленија од јула 1941. Министарству иностраних послова Италије).

⁶а Ватрић Јовановић, *Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији*, I, Београд 1960, 722.

⁶ Блажо Јовановић, *Први дани устанка у Црној Гори, Зборник сјећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета Четрдесет година*, књ. 5, Београд 1961, 162.

тога су или равнодушни или противници. Између те двије струје протезала се нека сива зона у коју су се одвојили сви они који, сумњајући у побједу италијанско-њемачке војске, нису жељели да се компромитују да би се сачували 'добри' за свако коначно рјешење".⁷

Та сива зона о којој говори Мацолини били су у ствари припадници разбијених грађанских партија, затим бивши државни чиновници и официри бивше Југословенске војске.

Партијска организација у Црној Гори се од самог почетка оријентисала на оружану борбу против окупатора. Да би се тај задатак што успјешније остварио, предузете су мјере да се партијска организација прошири пријемом нових чланова, у првом реду из редова радника, сељака и напредне интелегенције, и да се организационо учврсти. На почетку устанка КПЈ у Црној Гори је имала 1800 чланова и око 3000 скојеваца.⁸

Већ 24. априла (свега седам дана послје уласка окупаторских трупа) у Вељем Брду је одржан проширени састанак ПК КПЈ, на коме је донесена одлука о првим мјерама на плану припрема за народноослободилачку борбу. Тада је формирана Комисија за прикупљање оружја и другог ратног материјала. Ускоро затим приступило се формирању војних комисија при мјесним (у ствари реским), а понегдје и при општинским комитетима, које су такође имале задатак да прикупљају и склањају оружје. Војне комисије су касније прерасле у војне комитете, који су имали да руководе оружаним јединицама, а Војна комисија при ПК КПЈ, која је формирана још 1940, преименована је у Војно-револуционарни комитет. Већ у току маја приступило се формирању ударних група. Испрва су ударне групе сачињавали чланови КПЈ и СКОЈ-а, а затим су њима обухваћени и људи блиски КПЈ и други родољуби у које се имало повјерења, тако да је уочи устанка било око 285 ударних група са око 6.200 људи.⁹

Послје њемачког напада на СССР, припреме за устанак су још више убрзане. Држани су не само састанци партијских форума већ и шире партијске конференције и савјетовања, на којима су учествовали и појединци блиски КПЈ. Поводом њемачког напада на СССР, ПК КПЈ је издао проглас црногорском народу, у коме се даје пуна подршка нападнутој земљи, а борба Совјетског Савеза идентификује се са борбом црногорског народа која, истина, тек треба да почне („Борба коју данас води велика отаџбина радника и сељака — Совјетски Савез, — истовремено је и твоја борба...“).¹⁰

⁷ АВИИ, АНЈ, к. 740, 12/3а—1.

⁸ Андрија Мутоша, *Извјештај о организационом раду ПК КПЈ за Црну Гору*, Цетиње 1948, 24—27.

⁹ Ватрић Јовановић, н. д., 46.

¹⁰ *Зборник НОР*, III, 1, док. 1.

Овај проглас је у ствари једини сачувани програмски документ из тог периода. И управо због тога мораћемо да му поклонимо мало више пажње. У њему се црногорски народ, као и народ Боке и Санцака (територија ПК), позива да оствари *чврсто јединство у борби против окупатора и његових домаћих сарадника*. Тај став је врло значајан, јер он има народнофронтовски карактер. Међутим, мало даље, у прогласу се ослободилачка борба, на коју се позива црногорски народ, поистовјећује са борбом за остварење совјетске власти и коначни обрачун са капиталистичким системом, са борбом за социјализам!¹¹

Несумњиво је такав став објективно сужавао платформу ослободилачке борбе. Треба истаћи да су такав став, односно пароле о борби за совјетску власт, имале партијске организације и у другим крајевима наше земље.¹² Баш та околност упућује на закључак да то није било случајно. То говори да су партијске организације биле оптерећене искуством у погледу начина рада у илегалним условима, па прелазак са класне борбе у илегалним условима на оружану ослободилачку борбу у новим — легалним условима није могао бити лак и једноставан. Та, борба за совјетску власт је двадесет година била девиза КПЈ. С друге стране, у тој фази припрема још није било јаснога става о карактеру ослободилачке борбе против окупатора, као ни о снагама на које ће се КПЈ ослањати у тој борби, док се на спољном плану са сигурношћу рачунало само на Совјетски Савез. Па и касније, послје избијања устанка, када се имао јаснији и одређенији став о ширини платформе народноослободилачке борбе, партијска организација у Црној Гори је још неко вријеме остала оптерећена том девизом (ставови о антифашистичкој револуцији), што су остади грађанских партија и вођство четничког покрета користили у највећој могућој мјери.

*

У току припрема за оружану борбу, КПЈ у Црној Гори је настојала, у духу закључака Мајског савјетовања, да се повеже са свим истакнутим родољубима и појединим угледнијим грађанским политичарима, како би се обезбиједила њихова подршка и како би платформа ослободилачке борбе самим тим добила широку основу. То се, разумије се, у првом реду радило у оним мјестима гдје су грађански политичари имали утицаја у масама, као, на примјер, у беранском и андријевичком срезу. Један од таквих састанака организовао је непосредно уочи устанка МК КПЈ — Беране у селу Лушцу, на коме су учествовали четири представника ЈРЗ, један представник ЈНС и један

¹¹ Исто.

¹² Види: Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963, 64—65.

представник Демократске странке. Представници грађанских партија су и овдје, као и у свим другим контактима које је руководство народноослободилачког покрета имало с њима, одговорили да „још није вријеме“ и да треба чекати док се велике силе међусобно обрачунају, одбијајући да пруже подршку Комунистичкој партији и пребацујући на комунисте одговорност за последице које би евентуално настале.¹³

Партијска организација је настојала да се што тјешње повеже са појединим активним официра, којих је, као што смо видјели, у Црној Гори био приличан број, чије би искуство и познавање војне вјештине било драгоцјено. Појединим резервним, а понегдје и активним официрима, повјерено је да руководе обуком и ударним групама, у којима се налазио велики број омладине невичне руковању оружјем.

И поред тога што су представници грађанских партија махом одбили да пруже подршку Комунистичкој партији, акције герилских одреда, захваљујући великом утицају КПЈ у народним масама, слободарској традицији црногорског народа и великим симпатијама према Совјетском Савезу, већ првих дана су прерасле у општенародни устанак. Рачуна се да је у тринаестојулском устанку узело учешћа преко 30.000 људи.¹⁴

Масован карактер устанка и први успјеси устаника утицали су на представнике грађанских партија и грађанске елементе уопште, који су оцијенили да се више не смију држати по страни, па су почели да се групишу и да се дијелом прикључују устанку, како би повратили изгубљени престиж и, уколико то буде могуће, изоловали комунисте од народних маса. Тако гдје Партија није имала већег утицаја у масама, реакционарне грађанске снаге су непријатељски иступале против руководства устанка односно Комунистичке партије.

Устаничко руководство је прихватило сарадњу свих грађанских елемената и остатака старог режима који су се, макар и привидно, изјашњавали против окупатора, дајући им истурене позиције у устаничким војним и политичким руководствомима. Тако су официри масовно примани у војне комитете и друга устаничка руководства. У Војном комитету при МК КПЈ — Андријевица било је, поред осталих, и 6 официра.¹⁵ Војни ко-

¹³ Радивоје Боричић, *Прво ослобођење Берана и формирање првог народног одбора* (јула 1941. године), Иванград 1959, 11; Ђоко Пајковић, *Беране од априлског рата до устанка*, *Зборник сјећања Четрдесет година*, књ. 5, стр. 197; Миомир Дашић, *Народни устанак у беранском (иванградском) срезу јула 1941. године и рад народног одбора ослобођења*, ИЗ, 1961, 4, 644.

¹⁴ Батрић Јовановић, н. д., 257.

¹⁵ То су били мајори Величко Бојовић, Ђорђе Лаша и Миличко Јанковић и капетани Мираш Савић, Димитрије Влаховић и Владо Букић. Сви ови официри, изузев мајора Миличка Јанковића, ступили су касније у четничку организацију (Радован Лекић, Андријевички срез 1941—1944, Цетиње 1961, 46—101).

митет Беране имао је у свом саставу и 5 официра.¹⁶ Од шест чланова устаничке Привремене врховне команде, два су били официри.¹⁷ Официри су такође руководили многим устаничким јединицама.

Будући да се стара власт била распала или компромитовала сарадњом са окупатором, после стварања велике слободне територије, устаничком руководству се наметнула потреба да се организује устаничка власт. Представници грађанских партија и старог режима су највећим дијелом иступали против формирања националноослободилачких одбора (негдје одбора народног ослобођења), постављајући питање „у име кога и под чијом заставом“ треба формирати ту нову власт. Њих није задовољавао одговор „у име народа, под заставом слободе“, већ су тражили да власт буде организована као у старој Југославији, и да се нови органи зову среске управе.¹⁸ Они су чак испољавали тенденцију да се обнавља стара југословенска војска и жандармерија.¹⁹ И поред таквог става, устаничко руководство им је пружио могућност да пуноправно учествују и у избору нове власти и да у њој буду у пуној мјери заступљени. Тако је у Среском националноослободилачком одбору у Андријевици, који је имао укупно 20 чланова, више од половине било представника грађанских партија, углавном демократски оријентисаних.²⁰ Одбор народног ослобођења Беране имао је 21 члана. Од тога је чланова КПЈ било 9, а припадника грађанских партија 12.²¹ Срески националноослободилачки одбор у Колашину имао је 10 чланова, од тога 6 чланова КПЈ и 4 припадника грађанских партија.²² И, најзад, Срески националноослободилачки одбор у Бијелом Пољу био је састављен од 6 чланова КПЈ и 3 представника грађанских партија.²³

И ових неколико података илуструју да је тринаестојулски устанак имао карактер широког народноослободилачког фронта.

¹⁶ Међу члановима Војног комитета Беране били су сљедећи официри: Павле Ђуришић, Миро Бабовић, Војо Јоксимовић, Миомир Цемовић и Рајо Поповић. Сви су касније постали познати четнички команданти (Радивоје Боричић, н. д., 26—60; Миомир Дашић, н. д., 653—678).

¹⁷ Генералштабни капетан I класе Арсо Јовановић постављен је за команданта Привремене врховне команде, док је пуковник Бајо Станишић био њен члан. Станишић је касније постао организатор четничког покрета у Црној Гори.

¹⁸ Видјети наведене радове Р. Лекића, Р. Боричића и М. Дашића.

¹⁹ *Зборник НОР*, III, 4, док. 2, Писмо Милована Ђиласа Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак.

²⁰ Радован Лекић, н. д., 73.

²¹ Вагрић Јовановић, н. д., 240.

²² Исто, 236.

²³ Исто.

*

Италијанске политичке и војне кругове устанак је изненадио и забринуо до те мјере да се посумњало да су фашистичке оружане снаге у стању да изађу на крај с устаницима, па се помишљало и на њемачку помоћ.²⁴ Италијанска Врховна команда је војну и цивилну власт у Црној Гори предала команданту италијанских оружаних снага у Албанији, армијском генералу Пирцију Биролију, којему је ставила на располагање потребне оружане снаге и дала задатак да угуши устанак „смјеста и у потпуности“, а да устанике казни „крајње строго и примјерно“.²⁵ У операцијама против устаника Италијани су употребили шест дивизија, једну армијску групу у јачини дивизије и неколико других мањих група — укупно преко 100.000 војника.

Наступање непријатељских јединица против устаника подстакло је домаће реакционарне снаге, у првом реду грађанске политичаре, а добрим дијелом и официре бивше југословенске војске, да развију непријатељску активност против устанка и да на тај начин пруже значајну помоћ окупатору.

И сепаратистичке групе су пружале помоћ окупаторским јединицама, мада је она била мање значајна, у првом реду због незнатног утицаја сепаратиста на масе. Ангажовање реакционарних снага великосрпски оријентисаних имало је много теже посљедице, и то у првом реду у андријевичком, беранском и колашинском срезу. Што је више притисак окупаторских снага јачао, то је и активност грађанских политичара и других реакционарних снага била већа. Они су вршили демобилизаторску пропаганду међу устаничким масама, истичући да је непријатељ сувише јак, да је узалудна свака борба с окупатором итд. У јеку непријатељске офанзиве представници грађанских партија у беранском Одбору народног ослобођења су поднијели колективну оставку. Својим непријатељским ставом према народноослободилачком покрету грађански политичари су утицали и на држање појединих официра, који су у устаничким јединицама имали командне положаје, тако да је долазило до њиховог дезертирања с фронта и, најзад, иступања из устаничких војних команди (у андријевичком и беранском срезу). Поједине реакционарне групе вршиле су припреме за напад на устаничке јединице (група Љуба Минића у Колашину), а неке друге нијесу дозвољавале да устаници пруже отпор окупатору на њиховој територији (у Лијевој Ријеци и Прекобрђу). Све је то имало несумњивог утицаја не само на држање устаничких маса већ и на крајњи исход непријатељске офанзиве. Под притиском несразмјерно надмоћнијих непријатељских снага, устаничке је-

²⁴ Дневник грофа Ђана, Загреб 1948, 261.

²⁵ Зборник НОР, III, 4, док. 149, Наређење А. П. Биролија од 15. VII 1941.

динице (батаљони и чете) су се распале, највећи дио устаника се вратио кућама, а оружане снаге народноослободилачког покрета сведене су углавном на језгро састављено од герилских одреда који су и започели устанак.

Непријатељска офанзива је оставила тешке посљедице. Окупатор је извршио масовне репресалије. Многа насеља дуж комуникација су попаљена, један дио устаника је стријељан, а неколико хиљада становника је интернирано.

По завршетку офанзиве окупатор је повукао једну дивизију и друге придодате јединице, а у Црној Гори је дислоцирано пет дивизија, које су у мањим гарнизонима размјештене по цијелој Црној Гори.

Окупатор је затим приступио организацији своје цивилне власти. У борби против народноослободилачког покрета, он се није више ограничавао на сарадњу са сепаратистима, као што је радио до устанка, већ је настојао да оствари што потпунију сарадњу и са великосрпски оријентисаним реакционарним групама, које су и саме испољавале такву тежњу. Ослањајући се на ове снаге, окупатор је организовао квислиншку власт у виду среских начелстава и општинских управа. Од представника грађанске реакције формирана су извјесна политичка тијела, која су названа национални одбори. Упореда са организацијом цивилне власти окупатор је организовао и антикомунистичку милицију, која је одиграла улогу помоћних окупаторских јединица, са задатком да чува комуникације и друге важније објекте.

Упореда са формирањем квислиншког апарата и антикомунистичке милиције, реакционарне грађанске снаге се почињу организовати против народноослободилачког покрета и на другом плану. Поједине групе официра бивше југословенске војске стварају своје тајне организације, које представљају прве четке четничке организације у Црној Гори. Официрске групе и друге реакционарне снаге су у јесен 1941. успоставиле везу с Дражом Михаиловићем, што је имало за посљедицу дефинитивно формирање четничке организације у Црној Гори, крајем 1941. године. Буржоаске снаге у Црној Гори — материјално потпомогане од окупатора, а морално од југословенске емигрантске владе, од четничке организације Драже Михаиловића и извјесних кругова западних савезника — из дана у дан постају све активније и иступају отвореније против народноослободилачког покрета.

И поред свих тешкоћа пред којима се народноослободилачки покрет нашао, народноослободилачка борба у Црној Гори је настављена. С обзиром на веома сложене услове у којима се нашао, народноослободилачки покрет је поступно нарастао.

На покрајинском савјетовању КПЈ у Лебршнику (8. августа) одлучено је да се у герилске одреде укључе не само чланови КПЈ него и *сви родољуби и антифашисти*, и да ове јединице наставе организовано извођење акција. Око мјесец дана трајао је период политичких и војничких припрема. За то вријеме одржане су партијске конференције и састанци, на којима су проучавана искуства тринаестојулског устанка и указивано на перспективу даље борбе против окупатора. Крајем септембра отпочеле су поново организоване оружане акције, да би се током октобра и новембра поново распламсале. Даљем развоју народноослободилачког покрета у Црној Гори несумњиво је допринијело и успостављање тјешње везе са ЦК КПЈ, почетком новембра 1941, који је инсистирао на јачању Народноослободилачког фронта црногорског народа.²⁶

У том периоду руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори настоји да изгради широку платформу за окупљање цјелокупног народа у јединствени фронт против окупатора. И поред онаког њиховог држања у јулском устанку, руководство народноослободилачког покрета је настојало да се повеже са припадницима свих бивших политичких партија, па је од њих тражило да се изјашњавају за народноослободилачку борбу, и то „не само на ријечима, него и на дјелу“.²⁷

Да бисмо што потпуније приказали платформу народноослободилачког покрета у Црној Гори, цитираћемо неколико фрагмената партијских и партизанских докумената:

Народна борба, орган ПК КПЈ, у децембру 1941. пише:

„Интереси ове народноослободилачке борбе, коју данас водимо против окупатора и домаћих издајника... захтијевају да се све стави у службу борбе против окупатора... Према томе, потребно је ујединити читав народ, све друштвене редове, све што поштено и слободољубиво мисли, у напору да што прије завршимо народноослободилачку борбу“.

У писму Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 28. новембра 1941. године, упућеном Ловћенском НОП одреду, каже се:

„У данашњој ситуацији, гдје је питање народноослободилачког рата противу окупатора (најважније), сви родољубиви и добронамјерни елементи могу и треба да нађу мјеста у партизанским редовима. Рад и активност таквих елемената не смије бити спутаван, али мора бити контролисан, а нарочито у погледу њиховог политичког рада међу партизанима. Што се тиче њиховог избора у командне саставе, не треба то избјегавати, но с тим ако се покажу као добри борци. Уз добре политичке ко-

²⁶ Исто, III, 1, док. 93, Писмо ЦК КПЈ од 10. XI 1941 — ПК КПЈ за Црну Гору и Боку.

²⁷ Исто, док. 77. Извјештај Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 26. XI 1941 — Централном комитету КПЈ.

месаре могу заузимати и долазити за командире чета, команданте батаљона, па чак и за команданте одреда“.²⁸

Неколико дана касније Главни штаб је поново писао Ловћенском одреду:

„Настојте да се што јаче повежете са представницима радикала и демократа, па ако је могуће да одржите и заједничке састанке, на којима би доносили заједничке закључке и осуду свих оних који у данашњој ситуацији покушавају да отворе братоубилачку борбу у Црној Гори. Позивајте на те састанке и људе познате као поштене федералисте“.²⁹

Врло је интересантан, а у исто вријеме и карактеристичан, став руководства народноослободилачког покрета према припадницима грађанских партија прозападно оријентисаних, који су називани англофилима. ПК КПЈ је 1. децембра писао Окружном комитету КПЈ Цетиње:

„Данас је политички неправилно дијелити људе... на бјелаше и зеленаше... већ се треба свим силама заложити за то да те подјеле уопште нестане. (Потребно је) да се сви поштени Црногорци и Црногорке окупе у јединствени фронт у борби за народно ослобођење из фашистичког ропства... Све оне који изражавају своју спремност за борбу, звали се они 'англофили' или ма како друкчије, треба примати у наше партизанске јединице“.³⁰

Посебно се настојало да што више припадника грађанских партија и истакнутих патриота уђе у народноослободилачке одборе. Као по правилу, за секретаре народноослободилачких одбора бирани су чланови КПЈ, док је функција предсједника резервисана за поједине угледније грађане. Врло је важна једна напомена *Народне борбе* о народноослободилачким одборима у којој се каже:

„Ти одбори нијесу и не смију бити органи појединих партија или посебних организација, већ у њима треба да буду заступљене све политичке групе и организације и сви честити родољуби, све оно што је на дјелу показало да никада неће издати своју отаџбину у овом светом рату“.³¹

Два су основна разлога инспирисала руководство НОП-а да се залаже за овако широку платформу. Први и најосновнији јесте да се око тако постављене платформе окупе најшире народне масе, а други разлог је био условљен међународним односима.

Настојања руководства народноослободилачког покрета су уродила плодом. Припадници многих грађанских партија и ра-

²⁸ Исто, док. 82.

²⁹ Исто, док. 147, Писмо Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 18. XII 1941.

³⁰ Исто, док. 104.

³¹ *Народна борба*, орган ПК КПЈ за Црну Гору и Боку бр. 3, од децембра 1941.

зних друштвених сталежа су ступили у народноослободилачки покрет и истрајали до краја. Савез земљорадника, на примјер, готово у цјелини, на челу са својим Главним одбором, за Црну Гору, прикључио се народноослободилачком покрету. Народноослободилачком покрету је приступио и један број припадника бивше Демократске партије, затим извјестан број демократски оријентисаних чланова Црногорске федералистичке странке, припадници других грађанских партија, један број истакнутих интелектуалаца родољуба (међу којима је било и професора универзитета), извјестан број виших официра (претежно пензионисаних), око 30 активних официра бивше Југословенске војске, жандарма, свештеника, уопште припадника свих друштвених слојева.³²

Врхунац настојања руководства народноослободилачког покрета да дође до јединства свих родољубивих снага у борби против окупатора и његових домаћих сарадника представља Острошка скупштина (8. II 1942), на којој је изабран Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку. У њеном раду учествовало је 65 делегата, од којих су 22 били комунисти, а остали припадници бивших грађанских партија и угледни родољуби.

Конференција родољуба на Тјентишту (16. VI 1942) заузима посебно мјесто у тим покушајима.

Осим рада на окупљању представника грађанских партија и угледних родољуба, руководство народноослободилачког покрета је успјело да на платформи ослободилачке борбе окупи широке народне масе преко антифашистичких организација: Црногорске народне омладине и Антифашистичког фронта жена. Нарочито је у то вријеме било импозантно учешће Црногорске народне омладине у народноослободилачком покрету. Она

³² Навешћемо неке познатије личности, припаднике бивших грађанских партија, који су се прикључили народноослободилачком покрету, без претензија да исцрпимо њихову листу: Марко Вујачић, Стојан Церовић, Јован Ђетковић, Душан Ивовић, Јефто Павић (Савез земљорадника); Миле Перуничкић, Маринко Голубовић, Јосо Мирковић, Ристан Павловић, Милоје Добрашиновић, Илија Лутовац, Иван Вујошевић (Демократска странка); Михаило Вицковић, Јоксим Радовић, Ристо Радовић, Саво Челебић, Васо Дожић, Мато Џанкић, Мирко Симоновић, Јован Вукчевић (Црногорска федералистичка странка); Марко Савићевић (Земљорадничка левница) и др.

Међу најистакнутијим вишим официрима, од којих је већина била пензионисана, налазе се ова имена: Саво Оровић, Благоја Рамовић, Радисав Радевић, Јован Раичевић, Јован Жижич, Михаило Анђелић, Веко Булатовић, Никица Кнежевић, Ристо Церовић и други.

У дужем списку интелектуалаца и истакнутих родољуба налази се и име професора Београдског универзитета др Сима Милошевића.

У народноослободилачком покрету је учествовао и извјестан број православних свештеника, међу којима су најпознатија имена: Блажо Марковић, Симо Ђ. Поповић, Јагош Симоновић, Јово Радовић, Ђорђе Калезић, Цвјетко Станишић, Мирчета Головић, Симо Радуновић, Руфим Жижич, Видак Дракић и др.

је имала формиране своје организације у свим срезovima. У вријеме одржавања Прве покрајинске конференције (30, новембра 1941) ЦНО је имала, не рачунајући Боку Которску за коју нема података, 12.511 чланова.³³

И поред несумњивих успјеха које је постигао у првој ратној години, народноослободилачки покрет у Црној Гори је у првој половини 1942. године имао да савлада многе тешкоће. Поред јаких окупаторских снага и разних недаћа економске природе, народноослободилачки покрет се сучелио са новим непријатељем — четничким покретом, чије је формације југословенска избјегличка влада прогласила за југословенску војску у отаџбини, док је НОП огласила илегалним. Под притиском надмоћнијег и удруженог непријатеља, гро снага народноослободилачког покрета је средином 1942. године привремено напустио Црну Гору.

Нешто више од године дана трајао је период окупаторске и четничко-сепаратистичке страховладе.

Успјеси јединица НОВ у првој половини 1943. године, повољан развој ситуације на савезничким фронтovima, капитулација Италије и долазак снага II ударног корпуса у Црну Гору, у јесен 1943, — учинили су да народноослободилачки покрет у овом дијелу наше земље доживи нов полет.

Послије четничког пораза на Неретви, након промјене става окупатора, а донекле и савезника према њима и уништења њиховог руководства у Острогу, четнички покрет је доживио тешки пораз не само у политичком већ и војничком смислу.

Широка платформа народноослободилачког покрета добија пун израз. Велики број родољуба који дотле није био ангажован или је био присилно мобилисан од четника ступио је у партизанске одреде и јединице НОВ. Антифашистичке организације УСАОЈ и АФЖ обнављају и проширују своје организације. Послије својих конгреса у новембру, односно децембру, УСАО у Црној Гори нараста на 8.866, а АФЖ на око 10.000 чланова.

На скупштини народних представника у Колашину, 15. новембра 1943, формира се ЗАВНО као највиши орган народне власти, који одлучује да Црна Гора уђе у демократску федеративну Југославију као равноправну заједницу југословенских народа.³⁴ ЗАВНО преузима улогу народног представништва и политичког руководства народноослободилачког покрета у Цр-

³³ *Документи историје омладинског покрета*, том I, Београд 1957, 245.

³⁴ За председника ЗАВНО-а изабран је др Нико Миљанић, професор универзитета.

ној Гори. На свом другом засједању, које је одржано три мјесеца касније (15. II 1944), ЗАВНО прихвата длуке II засједања АВНОЈ-а.

У то је вријеме на ослобођеној територији радило 8 средских, 50 општинских и неколико стотина сеоских народноослободилачких одбора, док је на неослобођеној територији било формирано: 3 средска, по свему изгледа 5 општинских и неколико десетина сеоских народноослободилачких одбора.³⁵ Сви народноослободилачки одбори на слободној територији бирани су на демократски начин, уз пуно учешће грађана.

Такође су одржане и бројне конференције интелектуалаца (у Васојевићима, затим у даниловградском, подгоричком и никшићком срезу) и конференције родољубивих свештеника, што је такође било на плану окупљања свих родољубивих снага у народноослободилачком покрету.

Посебан значај у развиту НОР-а и револуције у Црној Гори има III засједање ЗАВНО-а (14. и 15. јула 1944), на којем је ЗАВНО прерасло у ЦАСНО. На овом засједању донесене су одлуке којима се озакоњују резултати трогодишње ослободилачке борбе црногорског народа и постављају темељи Црне Горе као федералне јединице у ДФЈ.

Формирањем ЦАСНО-а и ударањем темеља федералној Црној Гори осјећала се потреба за формирањем једне јединствене политичке организације народноослободилачког покрета, у којој би се окупиле све родољубиве снаге за успјешно вођење и завршетак народноослободилачког рата и изграђивање нове државне заједнице на темељу одлука II засједања АВНОЈ-а. Тако је 16. јула 1944, на иницијативу предсједништва ЦАСНО-а, у Колашину одржан скуп посланика ЦАСНО-а и истакнутих родољуба, на којем је формиран Народноослободилачки фронт Црне Горе и Боке. Тада је формиран Главни одбор НОФ-а, који је у свом саставу имао 40 чланова, међу којима је било припадника свих бивших политичких група и друштвених слојева, који су узели учешћа у народноослободилачком покрету. За предсједника Главног одбора изабран је Милош Рашовић, члан бивше ЈНС, за потпредсједнике: Иван Милутиновић (вијећник АВНОЈ-а), Ристо Радовић (бивши члан ЦФС) и Јован Ђетко-

³⁵ Др Обрен Благојевић, *Развитак народне власти у Црној Гори*, издање ЦАСНО-а, 1944. године.

вић (члан бившег Савеза земљорадника), а за секретара Благо Јовановић, секретар ПК КПЈ.³⁶

Убрзо последије формирања Главног одбора предузете су мјере за формирање среских и општинских одбора НОФ-а. У периоду од 2. августа до краја године формиран су срески одбори за срезове: подгорички (2. августа), даниловградски (6. августа), никшићки (13. августа), шавнички (15. октобра), колашински (23. октобра), андријевички (23. октобра), берански, цетињски (20. новембра), барски (1. децембра), которски и херцеговински (децембра 1944). У међувремену, у свим општинама су формиран општински одбори, а у првој половини новембра формиран је и окружни одбор НОФ-а за Боку Которску.³⁷

Основни циљеви НОФ-а у тој етапи ослободилачке борбе били су: да се постигне потпуно политичко јединство свих демократских и родољубивих снага, без обзира на њихову политичку, партијску, националну и вјерску припадност, или друштвени положај, за истјеривање окупатора из земље; да јединство постигнуто у току НОБ дође до већег замаха и да се око овог политичког покрета окупе све снаге које хоће да се боре против окупатора и његових домаћих сарадника, било да су до тада остале по страни ослободилачке борбе било да су, заведене лажном пропагандом, служиле окупатору.

Антифашистичке организације УСАОЈ и АФЖ последије формирања НОФ-а добиле су задатак да предузму све мјере да помогну проширење и учвршћење ове организације, а саме да обухвате сву родољубиву омладину и жене. Све је то, разумије се, допринијело да снаге народноослободилачког покрета нарасту. Тако је организација УСАОЈ-а у Црној Гори уочи свог Другог конгреса (15. XII 1944) имала око 45.000, а организација АФЖ, у исто вријеме, око 50.000 чланова.

³⁶ Поред предсједништва, Главни одбор је имао још 35 чланова, представника свих слојева становништва, и то: др Нико Миљанић, професор универзитета, Гавро А. Цемовић, инжењер, Новица Секуловић, пензионер, Перо Крстајић, судија, Пуниша Перовић, правник, Косто Радовић, пензионер, капетан Панто Малишић, учитељ, потпуковник Петар Шалетић, прото Ђорђије Шекуларац, Војо Виљановић, студент, Ђорђије Мићуновић, сељак, Мато Петровић, радник, хоца Абдулах Хоџић, Боса Пејовић, учитељица, прото Јагош Симоновић, Вожо Љумовић, приватни намјештеник, Ико Мирковић, радник, Владо Лазаревић, чиновник, Видак Павловић, сељак, Радуге Брајичић, пензионер, Стана Томашевић, учитељица, Косто Злоковић, судија, Јефто Павић, адвокат, Мило Медиговић, студент, Тодор Благојевић, бивши народни посланик, капетан Јакша Брајовић, учитељ, Саво Брковић, правник, Ђоле Вуковић, сељак, генерал-мајор Веко Булатовић, Тома Савић, судија, Вељко Мићуновић, правник, генералмајор Саво Челебић, Гојко Гарчевић, адвокат, Миљко Булајић, учитељ, Душан Ђурановић, директор грађевинске школе („Побједа“ бр. 1, 24. X 1944).

³⁷ *Ријеч Слободе*, орган ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, бр. 5, од 8. октобра 1944. и *Побједа*, орган Народноослободилачког фронта Црне Горе и Боке, бр. 2 до 7 (новембар, децембар 1944. године).

Ангажовањем свих антифашистичких организација у Црној Гори и Санџаку формиране су нове јединице, тако да је до почетка октобра 1944, године са подручја Црне Горе и Санџака било укупно 12 бригада НОВ, са преко 20.000 бораца. На тај начин НОФ је успјешно завршио први дио свога програма. Послије истјеривања непријатеља, пред ову организацију, која постаје Народни фронт, поставио се нови задатак — осигурати и учврстити тековине народноослободилачке борбе.

R É S U M É

Radoje Pajović

FRONT POPULAIRE DE LIBÉRATION DU MONTÉNÉGRO

L'article offre une esquisse pour un travail plus étendu. L'auteur présente les applications du Parti communiste yougoslave pour placer le mouvement populaire de son début sur une large base du front populaire et pour y inclure tous les éléments patriotiques de citoyens. La large plate — forme dont s'occupa l'administration du mouvement populaire de libération au Monténégro a contribué qu'un nombre appréciable d'adhérents aux partis bourgeois et de toutes les classes sociales avaient pris part à la lutte populaire de libération.

Après les grands succès des unités de l'Armée populaire de libération en première moitié de 1943, après l'évolution favorable sur les fronts alliés et après la capitulation italienne, le développement du mouvement populaire de libération au Monténégro avait pris des dimensions étendues. La plate — forme du mouvement populaire de libération atteignit alors sa pleine expression.

Enfin, vers la moitié de l'année 1944 se forme le Front populaire de libération du Monténégro comme l'unique organisation politique. La formation d'une telle organisation a conditionné la nécessité de rassemblement autour d'elle de toutes les forces patriotiques pour la conduite avec succès et pour l'achèvement de la guerre de libération et l'édification d'une nouvelle communauté d'Etat sur la base des décisions de la Seconde assemblée du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie.